

Staļina nāve kā padomju mitoloģijas fenomens dzīvesstāstu kontekstā

Death of Stalin as Phenomenon of Soviet Mythology in Context of Life Stories

Ingus Barovskis, Dr. philol.

LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas katedras pētnieks

Ekonomikas un kultūras augstskolas docents

Visvalža iela 4a-212, Rīga, LV-1050

E-pasts: ingus.barovskis@lu.lv

Rakstā aplūkota Josifa Staļina nāve kā padomju mitoloģijas fenomens, par avotu bāzi izmantojot 2014.–2017. gadā iegūtās dzīvesstāstu intervijas dažādos Latvijas reģionos. Ņemot vērā padomju politiskā režīma izteikto mītradi un vadoņa kultu, Staļina nāves fakts kļūst par dažādu mītu un anekdotisku notikumu un citu fenomenu pamatu. Tā kā noteiktā laika posmā Staļina tēls iemieso izteiktāko padomju varas Olimpa ideju, būtisks ir jautājums par rituālajām darbībām, kas paredzētas šī fenomena kontekstā. Tāpēc rakstā gan aplūkots vadoņa kulta un tā izpausmes dzīvesstāstu kontekstā, gan arī izmantoti attiecīgajā laikā izsūtīto cilvēku atmiņu pieraksti un publicējumi.

Atslēgvārdi: padomju mitoloģija, sociālā atmiņa, Staļins, rituāls, vadonis, kulta.

The current article explores the phenomenon of death of J. Stalin as a part of Soviet mythology. The research is based on life stories, interviews collected in different regions of Latvia, conducted in the period from 2014 to 2017. Considering Soviet creation of myths and the leader's cult expressed by the Soviet political regime, Stalin's death becomes a basis for various myths and anecdotal events. Since in a certain period of time Stalin's image embodies the most prominent idea of Soviet power Olympus, the question of ritualistic actions intended in the context of this event is essential. Therefore, in the context of the article, both the cult of the leader and its manifestations in life stories are examined, and the records and publications of memories contributed by people deported at that time explored.

Keywords: Soviet mythology, social memory, Stalin, ritual, protagonist, cult.

Ievads

Padomju Savienības režīma kultūras kanonā t. s. Staļina laikā (1922–1953), un ne tikai šajā periodā vien, liela uzmanība tiek piešķirta personības un vadoņa kultam. Mīts par vadoni ir viens no plašāk kultivētajiem, veidojot nosacītu Olimpa struktūru, kur centrā ir vadonis, kura griba vada realitāti.¹ Analizējot padomju mitoloģiju no individuālās vēstures aspekta, kas iegūts dzīvesstāstu pētījumos, kā arī no oficiālajiem avotiem un vēstures materiāliem, divi šādi Olimpa “dievi” ir Vladimirs Ļeņins (*Vladimir Lenin*) un – vēl vairāk – par “tautu tēvu”, “tētiņu”, “Vadoni” u. c. dēvētais Josifs Staļins (*Iosif Stalin*). Vēlāk mazāk izteikti parādās arī Leonīda Brežņeva (*Leonid Breznev*) personības kulta iezīmes. Ņikita Hruščovs (*Nikita Hruscov*), kas ir J. Staļina pēctecis, dzīvesstāstos saglabājies lielākoties tikai anekdotiskos stāstos. Dzīvesstāstos J. Staļina varas pēcteci vairs tāda līmeņa mītiskā tēla lomas neieņem, kaut gan svarīgs ir arī faktors, ka tieši šie tēli, kā secināms, vizuāli saglabājušies cilvēku atmiņās, veidojot par šiem tēliem dažādus mītus, mītu modifikācijas un stāstus, kas funkcionē vēl ilgi pēc viņu nāves. Turpmākie Padomju Savienības līderi atmiņās palikuši daudz blāvāk. Šeit gan pieminams vēl Ņ. Hruščovs, kas lielākoties atmiņās palicis ar mēģinājumiem Baltijas kolhozu sistēmā ieviest kukurūzas audzēšanu, t. s. kukurūzas kampaņu, un dažādiem anekdotiskiem gadījumiem saistībā ar to.

Atsevišķi vēsturiski nozīmīgi procesi, kas ievada destalinizāciju un no tās izrietošās sekas, ikdienas dzīvesstāstos neparādās, un tam ir loģisks skaidrojums – par šiem sarežģītajiem politiskajiem procesiem un varas straujajām, biežajām maiņām ir maz informācijas ārpus politiskās elites, ikdienas dzīvi tās ietekmē maz. Turklāt, kā secina vēsturnieks Rītvārs Jansons:

“Revizionistu akcentētās reformas, kuras PSRS tika veiktas pēc Staļina nāves, tomēr nemainīja komunistiskā režīma būtību. Palika nemainīgas tā struktūras: partija – valsts, centralizēta plānošana un represīvs antidemokrātisks drošības dienests. Minētās struktūras turpināja vadīt Komunistiskās partijas virsotne.”²

Personīgās pieredzes stāstos destalinizācijas procesa galvenais aspekts – izsūtīto rehabilitācija – lielākoties tiek saistīts tikai ar paša J. Staļina nāvi, piemēram, PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja Georgija Maļenkova (*Georgij Malenkov*) aktivitātes dzīvesstāstos neparādās, šķiet, ikdienas cilvēkam nav pat zināmas, Lavrentija Berijas (*Lavrentij Berija*) vārds ir zināms, taču nekādi izvērsti stāsti par šo personu vairākos simtos interviju nav pieejami.

Daudz aktuālāks un populārāks ir J. Staļina tēls, ņemot vērā, ka vēl dzīva ir tā paaudze, kas dzīvojusi aktīvākajā staļinisma laika posmā, bijusi pakļauta Staļina sistēmai, mītu konstrukcijām un cietusi no staļinisma politiskās agresijas. Viena no teicējām norāda: *“Staļinu jau zinājām visi, pat nedrīkstēja nezīnāt, visur bildes karājās un, kad nomira, tad jau gāja vaļā [...] Raudājām vai neraudājām, tā jau cita lieta, bija jāraud, bet man asaras neriesās.”³* Staļina nāves fakts tiek apspēlēts arī mūsdienu presē, kas šīs personas fenomena aktualitāti joprojām uztur mūsdienu cilvēka domāšanā,⁴ kā arī kultivē dažādus mītus un avotos nepierādītus faktus, kas joprojām veido jaunu mītisko stāstu koncepciju par J. Staļinu.

Mīti par vadoni tikuši kultivēti teju visos Padomju Savienības veidotās domāšanas aspektos: sākot ar mākslu, literatūru, politisko dzīvi un beidzot ar apzinātu šī mīta veidošanu ierindas pilsoņa dzīvē gan tā darba gaitās, gan studiju un mācību procesos skolās un augstskolās. Gan V. Ļeņina, gan vēlāk J. Staļina personība tiek traktēta, balstoties uz arhetipiskiem tēliem, kas

sasaucas ar Junga arhetipu teoriju⁵ (Staļins kā tēva tēls) un Vladimira Proppa (*Vladimir Propp*) izstrādāto pasaku varoņu klasifikāciju – viedais tēvs, maģiskais glābējs, padomdevējs un varonis,⁶ veidojot citu mīta aspektu, proti, mītu par lielu ģimeni, tēva lomu piešķirot J. Staļinam, kamēr padomju tauta kļūst par brāļiem un māsām, bērniem, kas ceļ sociālistisko sabiedrību. Tādā veidā tiek radīta arī konsekventa ikonogrāfija: Staļina un Ļeņina attēli, kas, kā norāda daudzi teicēji, atradušies gan darbvietās, gan skolās, gan pat mājās.

Padomju mītiskajām struktūrām uzmanību pievērsuši jau tādi pētnieki kā Kerols Bārners-Berijs (*Carol Barner-Barry*) un Sintija Hodija (*Cynthia Hody*),⁷ norādot, ka īpaši Padomju Savienība pamatā tirāžē tieši mīta struktūras, un no psiholoģiskā skatpunkta tā ir visnotaļ loģiska un pamatota rīcība, ņemot vērā, ka kolektīvā zemapziņa funkcionē šādā mītisku tēlu kontekstā un ka veidot kolektīvo zemapziņu ir viens no padomju sistēmas pamatiem. Šādā aspektā raugoties, izprotamāks kļūst arī sēru fenomēns, ko apraksta daudzi teicēji, – raudāšana, saņemot ziņu par Staļina nāvi, proti, mirstot mītiskam tēlam, vadonim, kura nozīme sabiedrībai tiek pasniegta kā “visu tautu tēvs”, “reālās dzīves veidotājs”, “vadonis” u. c., ir tikai loģiski, ka sabiedrībā parādās tukšuma un izmisuma sajūta, jo zaudēts ir zemapziņā iekodētais viedā tēva tēls. Tas atrodams arī dzīvesstāstu materiālā, kur teicējs raksturo situāciju Rīgas centrā, kad saņemta ziņa par J. Staļina nāvi: “[...] viens otru apķēruši raud, skaļā balsī ar asarām raud [...]”.⁸

Pētījuma avotu bāzes raksturojums. Empīriskās bāzes pamatojums

Šī raksta centrā ir jautājums par to, kā saņemtas un uztvertas ziņas par J. Staļina nāvi, kāda bijusi reakcija uz to un vai tā

atstājusi jūtamas sekas padomju realitātē tieši dzīvesstāsta kontekstā, kā arī analīze par saņemtas ziņas radīto situāciju.

Līdz šim maz pētīts, taču nenoliedzami izpētes vērts jautājums ir vadoņu nāve un ar to saistītie rituāli, rituālu prakses nodrošināšana, informācijas saņemšana/pasniegšana un kanonizācija Padomju Savienības pilsoņu vidū. Jāņem vērā, ka, mirstot tik mītizētām personām, viņu nāve ir uztverama kā īpašs notikums, sākot no masveida sērām un vispārēja tautas izmisuma, ko, kā norāda visi teicēji, uzrauga kontrolējošās iestādes, laukos – kolhozu priekšnieki, partijas pārstāvji u. c., un beidzot ar mītam ticīgo bezierunu pakļaušanos ritualizētajam procesam. Šeit minams tikai viens pētījums, proti, LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darba ietvaros sagatavotais Mārtiņa Dātava raksts “Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās krimināllietās”,⁹ kurā autors pievēršas to procesu izpētei, kas saistīti ar J. Staļina nāvi, balstoties uz arhīvu materiālos pieejamām lietām. Stāsti par visdažādākajām cilvēku izpausmēm Staļina nāves brīdī pieejami arī citu bijušo Padomju Savienības valstu materiālos, taču izvērsti pētījumi par tiem nav veikti, atsevišķi tēmu pieminot pētījumos par režīmu vai J. Staļina personību kopumā.

Akcentējot sociālās atmiņas nozīmi vēstures izpētē un mītradē, kā arī dzīvesstāsta un individuālās vēstures kontekstu, kas veido vienu vēsturiskās atmiņas daļas kopainu, nozīmīgs ir jautājums par to, kā Staļina nāves fenomēns parādās un tiek atspoguļots cilvēku dzīvesstāstos, tātad ikdienā, jo tā tiek atklātas diferentas vēsturiskā notikuma šķautnes. Sabiedrībā nozīmīgu personu nāve bieži kļūst par sabiedrības kopējās apziņas atskaites punktu, kā arī ievērojamu rituālu. Tāpēc rakstā analīzes pamatā izmantotas kvalitatīvās dzīvesstāstu intervijas, kas iegūtas, sākot

no 2014. gada, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes veiktajos lauka pētījumos Janīnas Kursītes vadībā, kuros piedalījās Nacionālā mutvārdu vēstures (NMV) krājuma pētnieki, kā arī raksta autora individuāli veiktās intervijas. Materiālu izvēles pamatā ir to dzīvesstāstu interviju atlase, kurās teicēji izstāsta savu pieredzi saistībā ar padomju režīmu un savu pieredzi Staļina nāves ziņas saņemšanas laikā. Būtiski argumentēt faktu, ka šie stāsti iekļauj ne tikai viena cilvēka atmiņas, bet bieži arī plašākas kopienas piedzīvoto, kas gan tiek pausts no viena cilvēka viedokļa, taču ļauj izdarīt teorētiskus secinājumus par plašāku kontekstu. To uzsver arī vairāki teicēji, norādot, ka viņu stāstā iesaistīto personu apjoms ne tikai ļauj runāt no sava personiskā skatpunkta, bet ataino arī attiecīgā laika realitāti plašākā tvērumā. Salīdzinājumam izmantoti arī interviju pieraksti, kas atrodami krājumā *Via dolorosa* Nr. 2, jo tie sniedz papildu informāciju par pētāmo tēmu. Protams, rakstā nav citēti visi iegūtie materiāli, kas izmantoti secinājumu ieguvei, ja tajos sniegtās liecības ir līdzīgas vai vienādas. Apjomīgs materiālu klāsts par raksta izpētes jautājumu pieejams Latvijas Okupācijas muzeja audiovizuālo materiālu krātuvē, tie arī izmantoti rakstā. Avotu citējumos ņemts vērā atsevišķu teicēju aizliegums norādīt vārdu un uzvārdu, tas liecina par tēmas sensitivitāti vēl mūsdienās.

Dzīvesstāsts kā mutvārdu vēstures avots funkcionē vienlaikus kā iegūtās vēsturiskās pieredzes interpretācija ne tikai no pētnieka, bet arī stāstītāja puses, atstājot aktuālu jautājumu, cik lielā mērā iegūtās intervijas atspoguļo teicēju attieksmes pētāmajā laika posmā, nevis ir veidojušās mūsdienu situācijā, kad teicējam, iespējams, ir neērti atzities savās 1953. gada izjūtās. Jautājumam par stāsta nozīmi un ticamību jau pievērsušies vairāki dzīvesstāstu kā vēstures notikumu pētnieki.¹⁰

Tomēr biogrāfiskās intervijas kā ikvienas dziļās intervijas veiksmē ir atkarīga no tā, vai izdodas panākt uzticēšanos. Tā nebūs veiksmīga un tik tiešām vairāk atgādinās ielaušanos, ja intervētājs centīsies palikt iespējami atturīgs un neitrāls. Biogrāfiskā intervija prasa zināmu empātiju, iejušanos un prasmi panākt pēc iespējas lielāku izpratni.¹¹ Svarīgs arguments stāstu analizē ir arī laika distance; sociologs Roberts Millers (*Robert Miller*) norāda, ka vēsturiskā atmiņa padomju periodā nav zaudēta pilnībā, toties spiesta pastāvēt starppersoniskās komunikācijas līmenī un ir pretrunā ar oficiāli atzīto vēstures un sociālās situācijas interpretāciju.¹² Mūsdienu vidē šādu ierobežojumu vairs nav – tas teorētiski ļauj pieņemt, ka atmiņas, kas iegūtas pētījumā, pauž teicēju patieso attieksmi pret tā laika situāciju, ko līdz tam nācies slēpt. Ņemot vērā, ka liela daļa stāstu saglabājušies intervēto teicēju atmiņā, jāsecina, ka J. Staļina nāve atstājusi nozīmīga notikuma iespaidu to teicēju dzīvē, kas par šo notikumu runā un to atceras, iezīmējot vairākas stāstījumu grupas un apakšgrupas, kuras tiks analizētas tālāk.

Raksturojot teicējus, liela daļa no tiem 1953. gadā vēl bijuši bērni, kuru izpratne līdz ar to ir ierobežotāka, tverta tiešāk, mazāk apzinoties padomju realitāti, lai gan arī tas ir nosacīti, savukārt daļa bijuši studenti, daļa – jau pieauguši cilvēki. Pārskatāmības labad tiek piedāvāta šāda iegūto dzīvesstāstu klasifikācija:

- 1) sēras, saņemot ziņu par Staļina nāvi;
- 2) anekdotiskie stāsti, kuros teicējs, saņemot informāciju par Staļina nāvi, nonācis neparastā, pat smieklīgā situācijā;
- 3) prieka izpausmes un ar tām saistītās sankcijas attiecīgajā situācijā. Šie stāsti saturiski ir mazāk izplatīti, lielākoties teicēji, kas min šādas sajūtas, argumentē tās ar faktu, ka Staļina politikas rezultātā 40. vai 50. gados izsūtīti viņu ģimenes locekļi, draugi.

Sajūsmai par Staļina nāves faktu iemesls reizēm ir emocionāls, piemēram, “riebīgs cilvēks bija”,¹³ “ļauņš cilvēks bija”¹⁴ vai tamlīdzīgi, nepamatojot ar konkrētiem faktiem. Turpmāk rakstā tiks analizēti iegūtie materiāli, balstoties uz iepriekš minēto dzīvesstāstu klasifikāciju.

Politologs Pjērs di Buā (*Pierre du Bois*) norāda, ka Staļina kults tika rūpīgi izveidots, lai konstruētu juridisku legitimitāti, veidojot daudzus izkropļojumus un nepatiesības, izmainot pat fotogrāfijas un izgudrojot dokumentus.¹⁵ Kad J. Staļins jau ir miris, tikai 1956. gadā Ņ. Hruščovs savā runā “Par personības kultūru un tās sekām” nosoda personības kultu, uzsvērdams, ka “*marksisma-ļeņinisma garam nav pieļaujama un ir sveša viena cilvēka paaugstināšana, pārveidošana par Pārcilvēku, kam piemīt pārdabiskas īpašības, kas raksturīgas tikai dieviem*”.¹⁶

Staļins mirst 1953. gada 5. martā, viņa bēres Maskavā notiek 9. martā. Izziņošanas datums teicēju stāstos atšķiras. Bēres kļūst par PSRS rituāla formu, līdzīgi kā iepriekš Ļeņina bēres. Rituāls bērēm ir sevišķi izstrādāts, kā redzams ASV diplomāta majora Martina Manhofa (*Martin Manhoff*)¹⁷ uzņemtajās kinolentēs, kuras atklātībā nonāk tikai 2017. gadā un tiek uzskatītas par vienu no retajiem neoficiālajiem avotiem no J. Staļina bērēm, neņemot vērā attiecīgajā laikā publicētos kanoniskos materiālus ar raudošajiem fabriku strādniekiem un kolhozniekiem, ko bieži piemin arī teicēji – gan ne pašu bērū, bet sēru vēsts saņemšanas kontekstā.

Sēras par Staļina nāvi

Sēras tiek uzspiestas, dažkārt pat nonākot komiskās situācijās, piemēram, prasība apstādināt darba ierīces tehniski nav izpildāma piepeši, tāpēc miera stāju un rituālo sēru procesu pavada kuļmašīnas svilpšana, īpaši tādos gadījumos, ja teicēji attiecīgajā

brīdī atradušies darbā. Pārsvārā tieši šādos gadījumos notiek publisku sēru rituāla rosināšana. Tiesa, no mūsdienu skatpunkta šī stāstu kategorija ir visgrūtāk izpētāmā un iegūstamā – reti vai nemaz teicēji atzīst, ka patiešām ir sērojuši par Staļina nāvi kā par patiesi skumju notikumu, nevis pakļāvušies laikmeta rituālajai praksei. Taču tajā pašā laikā no stāstiem secināms, ka sēras ir bijušas, turklāt pat izteiktas. Tāpat jāizvērtē arī attiecīgā laikmeta psiholoģija: lielai daļai iedzīvotāju J. Staļins ieņem mītiskas personas statusu, glābēja statusu, un režīms nodrošina sistematizētu, sakārtotu dzīves vidi, līdz ar to Staļina nāve iezīmē šādas vides sabrukumu. Tas atklājas arī dzīvesstāstos, piemēram:

“[...] bet mums jau zemapziņā bija, ka nekas labs nav gaidāms, ka viss ir tāds aizdomības pilns, tāds psiholoģiskais fons, nevar jau zināt, kā tagad būs. Strādnieki, agrākie kalpi [...] jau sapņoja par to, ka reiz tie angļi vai amerikāņi atnāks un mūs atbrīvos, savā starpā runāja, ka viņi arī būtu ar mieru ņemt ieročus rokā un atkal dzīt krievus prom no Latvijas. Tāda gaisotne bija”.¹⁸

Sociologs Emīls Dirkems (*Émile Durkheim*) norāda, ka rituāli sabiedrības locekļu vidū atjauno un nostiprina sociālās saites un solidaritāti, ar rituāla palīdzību apliecinot savu esamību;¹⁹ to pašu var attiecināt uz prasību sērot/raudāt par J. Staļina nāvi, jo tādā veidā tiek akcentēta piederība padomju sistēmai, uzsverot padomju pilsoņa apziņu un atjaunojot komunistiskās sistēmas veidotās mitoloģijas kategorijas. Prasība raudāt par Staļina nāvi nav tikai prasība sērot par vadoni, tā ir prasība apliecināt savu piederību komunistiskajai sistēmai un domāšanai. Protams, no mūsdienu skatpunkta ir grūti krasi noteikt, kurā gadījumā ir iespējams runāt par konsekventu parasto iedzīvotāju pārliecību un ticību padomju režīmam, vadonim, ideoloģijai, bet

kurā gadījumā – par pielāgošanos situācijai, kas nepieciešama izdzīvošanas nolūkos. Tāpat jāpiekrīt Vitas Zelčes secinājumam, ka rituāls ir spēcīgs kolektīvās uzvedības veids, kas atvadām no mirušā un atcerei piešķir jēgu un nopietnību,²⁰ un saistībā ar šo tēmu galvenā uzmanība – ne tikai šajā raksta apakšnodalā analizēto stāstu kategorijā – pievēršama tieši kolektīvās uzvedības veidam, ko nosaka vairāki faktori: atrašanās vieta, teicēja vecums un sociālā situācija notikuma brīdī. Vismazākā nozīme, šķiet, ir teicēja personīgajiem uzskatiem: visbiežāk sēras tiek raksturotas kā kolektīvas uzvedības modelis, ko pieprasa atsevišķi režīma vadības pārstāvji – skolotāji, kolhozu vadītāji vai izsūtīto gadījumā lēģeru vadība. Savāko dzīvesstāstu aspektā, kur teicēji runā par šo tēmu, visi pārējie gadījumi, kas rakstā aplūkoti, drīzāk uztverami arī kā nestandarta situācijas, kuru bīstamību teicēji atzīst un saprot.

Lauka pētījumos iegūtajos avotos sēras ir neviennozīmīgas. Piemēram, vienā no stāstiem teicējs uzsver, ka ziņas saņemtas, esot skolā, sporta spēles laikā, un “skolotājas raudāja, skolēni īsti ne”.²¹ Arī tā gan ir nestandarta situācija, nepiemērota vide: sporta zāle un apģērbs, pārtraukta mācību stunda un fiziskās aktivitātes. Vienīgās izmaiņas, ko teicējs atceras pēc J. Staļina nāves, ir kukurūzas audzēšanas pavēle un ar to saistītās problēmas. Savukārt cita teicēja informāciju esot saņēmusi skolā, turklāt izsūtījumā, un atzīst, ka pēc tam, kad skolotāja pateikusi “*Batjuška umir*”,²² tomēr esot raudāts. Pēc Staļina nāves izsūtījuma vietā savukārt vairs nav ieradušās regulāras pārbaudes, lai gan no izsūtījuma teicēja Latvijā atgriezās tikai 1957. gadā. Citos stāstos tiek atklāts, ka “*daži raudāja, daži smējās*”,²³ neiedziļinoties situācijas izklāstā un nepaskaidrojot, pie kuras grupas piederējis pats teicējs.

Jāsecina, ka izteiktākie sēru stāsti redzami tieši tajos gadījumos, kad ziņa saņemta

skolā vai darba vietā. Piemēram: “*Es vēl toreiz skolā gāju, Višķu pamatskolā, kad Staļins nomira, visi raudāja [smejas]. Nu, kā, bērniem iepotēts, ka vadonis, jāklausa, kas ir. Skolotāja paziņoja, ka tāda nelaime notikusi, Staļins nomira.*”²⁴ Citā stāstā līdzīgi tieši skolotāji sēro viziteiktāk: “*Skolotāji neviltoti raudāja. Varbūt jau būt, ka viņi kādu sīpolu turēja pie acīm, bet raudāja. Visu laiku pa točkām [sienas radio – I. B.] ziņoja viņa temperatūru.*”²⁵ Izsūtījumā esošie teicēji lielākajā daļā stāstu norāda, ka, piemēram, “*tās krievietes brēca tā, ka vai trakas*”²⁶ vai “*Visi tur blāvās, viņi kā sajukuši bija ar to Staļinu, tas viņiem kā dievs bija*”.²⁷ Sēru rituāla procesu raksturo arī šāds stāsts:

*“Mēs esam pirmā kursa studenti, un tā, zīniet, ir Staļina nāves diena. Sadzen mūs visus lielajā zālē, un mēs, 200 vai 300, stāvam un klausāmies to pārraidi [radio]. [...] klausāmies stundu, klausāmies divas, un nav ne gala, ne malas. Dažai sagribas čurāt, dažai vispār liekas mokoši, sāk ķiķināt [...]. Un tad atceros, ka vienai meitenei bija slikti par to, ka viņa šajā nopietnajā pēdējās brīdī nekorekti uzvedās. [...] Nu, paķiņināja, viņa bija jautras dabas meitene. No šodienas viedokļa gribu pateikt, ka tas bija smags režīms, neko nedrīkstēji diži.”*²⁸

Šādi un līdzīgi stāsti no stāstītāja šibrīža skatījuma raksturo attiecīgā laika politisko situāciju, ideju par apspiestību un domas nebrīvību, un no mūsdienu skatpunkta stāstītājs lielākoties pret notikumiem attiecas ar ironiju, smiekliem, pat nepatiku, vienlaikus argumentējot, ka citādi nav varēts.

Brīdī, kad saņemta informācija par J. Staļina nāvi, ir noteiktas prasības pēc rituālām darbībām, sēras ir viens no rituāla pamatiem, kas jāizpauž noteiktās darbībās, no kurām izteiktākā ir miera stāja, kas arī raisa noteiktus anekdotiskus gadījumus, par ko tālāk rakstā. Atmiņās miera stāja

netiek uztverta kā kaut kas īpašs, nejaūtājot teicēji to pat nepieņem, taču fakts par raudāšanu/neraudāšanu tiek atzīts par kaut ko īpašu, kas saglabājies atmiņā. Netieši šeit un arī citos piemēros teicēji norāda – ja arī padomju režīms varēja piespiest cilvēkus stāvēt miera stājā, tad raudāt par Staļina nāvi tomēr uzspiest nav spējuši. Savā ziņā tā ir norāde uz skaļi neizteikto – atsevišķas sabiedrības daļas sēras ir īstas.

Stāstot ne no savas perspektīvas, raksturotas šādas situācijas: *“Mēs neraudājām, bet mana māsa, kas Rīgā VEFā strādāja, gan pēc tam teica, ka esot daudzi raudājuši, pat galvas saķēruši.”*²⁹

Dažos gadījumos novirzīšanās no tieša stāstījuma “es” formā ir arī kā aizsargmehānisms, lai norobežotu tagadnes situāciju no pagātnes. Attieksme pret Staļina nāvi stāstos funkcionē arī kā rādītājs – padevība režīmam vai pretestība tam. Protams, ir visai maz ticams, ka tagad kāds atzītos sērās par to, kaut gan bieži sastopamas norādes par *“tiem, kas raudāja kā traki”* un tamlīdzīgi. Atrodams atmiņu stāsts pat par masu histēriju publiskās vietās, taču šādi stāsti ir visnotaļ reti pieejami. Uzskatāmajam piemēram fragments no intervijas:

*“Gorkija ielā [tagad Valdemāra – teicēja paskaidrojums] izkāpu no tramvaja un gāju cauri Vērmanītim, un tad nu nevar saprast, kas torīt – Vērmanītis pilns ar cilvēkiem, krievi pamatā, viens otru apķēruši, raud, skaļā balsī ar asarām raud. [...] No sirds dziļumiem raud. Paprasīju, kas noticis: Staļins nomiris. To pat nevar izstāstīt.”*³⁰

Atšķirīgi stāsti par sēru rituālo procesu vērojami izsūtīto atmiņās, kur situācijas veidotāji ir daudz stingrāki noteikumi un prasības tos ievērot, piemēram: *“Mums skolā bija svinīgi jāstāv godasardzē pie vadoņa ģimenes, kura bija ierāmēta sēru rāmī un izpušķota ar papīra puķēm. Bet vakarā māmiņa pirmo reizi nopūzdamās teica, ka nu beidzot*

*ticot, ka mēs kādreiz tiksim mājās, Latvijā.”*³¹ Iespējams, situācijas dēļ pretenciozi, tomēr tiek piefiksētas arī patiesas sēras, bet tās raksturīgas izsūtīto nometņu uzraugiem, amatpersonām (ne tikai izsūtīto stāstos, bet arī Latvijas vidē gan lauku, gan pilsētas reģionā): *“Staļins miris. Klusuma brīdis. Šņaukādāmie lēģera priekšnieki saka atvadu vārdus.”*³² Tomēr izsūtīto stāstos lielākoties dominē apziņa par to, ka režīms atmaigs un būs iespēja atgriezties Latvijā: uzlabojas pārtika, attieksme pret ieslodzītajiem, savukārt to teicēju vidū, kas šajā laikā dzīvo Latvijā, atsauksmes par izmaiņām sistēmā ir nelielas vai vispār nekādas – kā jau iepriekš minēts, tiek uzsvērta kukurūzas audzēšana (liela daļa teicēju) vai pavisam nedaudz: režīma atmaigšana. Norādīta tiek arī amnestijas iespēja, taču darbaspēka trūkuma dēļ ne vienmēr izsūtījumā esošie tiek laisti mājās (atbrīvojot sievietes un bērnus, bet ne vīriešus). Ļoti bieži teicēji min, ka nekas nav mainījies, piemēram: *“Par Staļina nāvi uzzinājām no radio, braucot mašīnā. Nekas nemainījās, kolhozi palika, pēc tam gan sovhozi, kur bija labāk.”*³³

Sastopamas arī neitrālas norādes, ko nevar uzskatīt par sērām, taču kas labi raksturo piepešu sabiedrības attieksmes izmaiņu kopumu, piemēram, *“pēc tam strauji nomainījušās cilvēku valodas. Pēkšņi visi runājuši tikai sliktu par Staļinu. Ka pēdējais nelietis nomiris. Pēkšņi par viņu pat neviena laba vārda nav bijis.”*³⁴ Kā arī *“Mēs, skolnieki, sastingušām sejām, vienaldzīgi, kā saka, es neatceros, ka no skolotājām kāda būtu raudājusi, varbūt, ka, bet nav palicis atmiņā.”*³⁵ Vel citā intervijā teicēja saka: *“Kas man tāds Staļins, lai es par viņu būtu raudājusi?”*³⁶

Jautājums, vai ir pamats runāt par sērām, saņemot ziņu par Staļina nāvi, ir neviennozīmīgs, sarežģīti analizējams. Liela daļa tā laika pieaugušo vai nu nevēlas par to runāt, vai ir miruši. Tomēr, kā norāda daļa teicēju, attiecīgajā laikā sēras bija īstas, jo tā bija cita situācija, domāšana,

audzināšana un laiks, bet no mūsdienu skatījuma, kad pieejama informācija par J. Staļina politiku, arī teicēju skatījums jau ir atšķirīgs. Noteiktu vēsturisku procesu izvērtēšana plašākā aspektā, publiski pieejama informācija par staļinisma režīmu, kā arī vispārējs padomju laiku izvērtējums, kas kopumā redzams teju visos iegūtajos dzīvesstāstu materiālos, kuros tas pieminēts, veido teicējos citu skatījumu uz attiecīgo laiku, kā arī vēlmi norobežoties no tā, kas teicējs ir bijis un kāda ir bijusi viņa reakcija uz notiekošo. Sēras par Staļina nāvi, vērtējot šos stāstus kā vēsturiskas liecības, no jauna atklāj padomju totalitārā režīma meistarīgo propagandas aparātu un spēju veidot cilvēka domāšanu, psiholoģiju un pasaules uztveri, jo sevišķi jaunākajā paaudzē, ņemot vērā, ka liela daļa teicēju šajā laikā vēl bija bērni. Izvērtējot PSRS atstāto vēsturisko mantojumu, redzams, ka tā ietekme uz cilvēka psiholoģiju, iespējams, ir daudz izteiktāka.

Staļina nāves ziņas saņemšana kā anekdotisku notikumu rosinātāja

Sēras, saņemot informāciju par Staļina nāvi, ir sarežģīts un problemātiski analizējams jautājums gan dzīvesstāstu pētniecības, gan vēsturiskā kontekstā, taču anekdotiskie gadījumi, kas saistīti ar šo situāciju, ir paradoksāli un gan kvalitatīvi, gan kvantitatīvi daudz plašāki un biežāk pieminēti. Tā pamatā ir situācija, ka brīdī, kad paziņots par vadoņa nāvi, sērām nepiemērotas situācijas dēļ var rasties dažādi nestandarta gadījumi, ja ziņas saņēmēji atrodas sadzīviskās situācijās.

Dzīvesstāstu kontekstā mazāk tiek akcentēta Staļina bērū ceremonija, ņemot vērā, ka tā noris Maskavā, iespējams, tāpēc līdz šim nav izdevies atrast nevienu dzīvesstāstu, kurā atklātos J. Staļina bērū ceremonijas klātienē apmeklējums. Nav

izslēgts, ka šādi gadījumi būtu pieejami, taču tas prasītu ilglaicīgāku un specifiskāku izpēti.

99% iegūto interviju iekļauj stāstus par situāciju, kurā tiek saņemta ziņa par pašu nāves faktu – nāves ziņu teicēji saņem, atrodoties gan darba vidē – fabrikās, uz lauka, kolhoza darbos, gan ikdienišķās situācijās. Iespējams, tieši dažādās situācijās arī nosaka anekdotisko gadījumu veidošanos – situācijas un vides nepiemērotība attiecīgajai ziņai, kā arī prasība pēc sēru rituāla brīžos, kad tas nav iespējams dažādu iemeslu dēļ, no kuriem spilgtākie aplūkoti raksta turpinājumā.

Šeit vietā atgādināt, ka J. Staļins ilgu laiku ir dažādu anekdošu varonis, tostarp savas dzīves laikā. Anekdotes ir jau kļuvušas par padomju folkloras daļu, ko atstāsta arī teicēji, piemēram:

“Uz šosejas gulējusi gov. Braukusi vesela rinda mašīnu – pats Staļins un pavadoņi. Nevienam nav gavi dabūjis no ceļa nost. Tad gājis pats Staļins un iečukstējis govij kaut ko ausī. Govs tūlīt metusies projām. Uz jautājumu, ko viņš teicis, Staļins atbildējis: “Es viņai teicu, ka likšu kolhozā.””³⁷

Atsevišķi šo anekdošu fragmenti ir ietilpināti arī dzīvesstāstos, tāpēc grūti nošķirt, kurā brīdī ir runa par personīgās pieredzes stāstu, bet kurā – par dzirdētu anekdoti. Piemēram, raksturojot Staļina varas periodu, teicēja stāsta:

“Bet ja kāds latvietis [teicēja atradies izsūtījumā – I. B.] ko vairāk atļāvās priekšniekam pateikt, varēja aizsūtīt tālāk, bija vairāki, ko aizsūtīja dziļāk ziemeļos, neko brīvi nevarēja runāt, tāpat kā tani anekdotē par čukčiem: iet divi čukči pa tundru, visapkārt ledus, kalni, iet, nonāk pie Ziemeļu Ledus okeāna. Apsēžas. Garlaicīgi. Viens saka: “Gribi, es tev izstāstīšu anekdoti par Staļinu?” Otrs čukča: “Nevajag! Aizsūtīs vēl uz ziemeļiem.””³⁸

No padomju mitoloģijas analīzes skatpunkta anekdošu veidošana par vadoni ir viena no mītizācijas pakāpēm: mītisko varoni ne tikai sakralizē, bet arī triksterizē vai desakralizē ar anekdošu palīdzību, ko iespējams vērtēt divējādi: 1) anekdotiskais motīvs "iepludina" vadoni tautas mutvārdu vēsturē vēl izteiktāk nekā režīma kanoni (anekdotēs vadonis tiek attēlots kā pārpasaulīgs spēks un par to vienlaikus tiek ironizēts); 2) desakralizācija, kurā bieži ar vulgāru pantu vai anekdošu palīdzību tiek mazināts režīma uzspiestais sakrālā tēla motīvs.

Anekdošu masīvs (līdzās padomju folklorai) līdz šim ir pētīts,³⁹ taču anekdotiski stāsti par J. Staļina nāvi ir mazāk apzināti, tomēr tie veido noteiktu kopainu mūsdienu cilvēka vēsturiskajā atmiņā, jo ar šiem (un ne tikai) anekdotiskajiem gadījumiem tiek iezīmēts jauns posms vēsturiskajā līnijā. Anekdotiskie gadījumi kļūst par svarīgu laikveidotāja punktu, laika atskaites punktu padomju sistēmas lineārajā laikā, sniedzot atskaites punktu – pirms un pēc Staļina nāves, kas tiek desakralizēta ar anekdotisko elementu. Gan šie, gan arī visi pārējie šeit klasificētie stāsti nav tikai viena cilvēka, bet attiecīgās grupas vēsturiskais piedzīvojums. Kā jau iepriekš minēts, anekdotisko notikumu izveides pamatā ir fakts, ka liela daļa Latvijas PSRS iedzīvotāju atrodas sadzīvīskās situācijās. Rezumēsim anekdotisko gadījumu veidošanās sistēmu divos spilgtākajos piemēros no iegūtā materiāla. Izteikts piemērs vērojams šādās atmiņās:

"Taisni biju pie friziera ilgviļņus likt, kad nomira⁴⁰ Staļins, un bija visiem uzreiz, kad pa radio pārraida, ka Staļins nomiris, jāpieņem miera stāja, un frizieris vairs ne liek ilgviļņus, neko, stāv kā sastindzis, un man nāk smieklī [...] es skatos uz sevi tai spoguļi un domāju, ko nu lai dara, frizieris pieņēmis to stāju un sastindzis, bet man vienā

galvas pusē ir, otrā nav ielikti tie ilgviļņi, laiks iet, tāpēc man nāk smieklī, kāda es izskatīšos. Un tad bija jāšēro, bet es nesēroju, viņš neko labu nav darijis nevienam."⁴¹

Būtiska ir ne tikai cilvēka verbālā rīcība, emocionālā rīcība (asaras u. c.), bet arī ķermeniskā, žestu valoda – miera stāja, lai apliecinātu cieņu mirušajam, ko stāstā minētā friziere arī ievēro, neņemot vērā sadzīvīsko darba situāciju, bet teicējai palicis atmiņā šis moments kā īpaša padomju realitātes anekdote, nevis fakts, ka miris Staļins.

Citā stāstā būtisks akcents tiek likts uz darba situāciju kolhoza vidē. Teicēja stāsta:

"Mēs bijām skolā, man bija 14 gadi, mums lika stāvēt 5 minūtes kājās, kad skolas direktors paziņoja: "nomiris mūsu mīļais tētiņš Staļins". Man patika slikti, es nogāzos no tās stāvēšanas. Mūs atlaida no skolas, es aizgāju no skolas uz tādu šķūni, kur kolhozā strādāja māte, gribēju viņai pateikt, ka nu tā ir noticis. Bet tur jau nāca divi vīri, bļaudami: "Kāpēc jūs vēl strādājat, miris biedrs Staļins!" Bet to kuļmašinas dampi jau nevar tā uzreiz izslēgt. Un tas sāk kaut. Visiem arī būtu jāstāv, jāšēro, bet dampis svilpj! Kā viņi bļāva mums – mēs jūs cieņumā ieliksīm! Mēs jūs nošausīm! Šie vārdi man palikuši atmiņā. Viens vīrietis, kas strādāja, saka: "Nu, tad nāc, apstādini!" Kamēr tvaiks nav izgājis, to nevar apturēt. Beigās jau izslēdzās, bet nu par Staļina nāvi tika paziņots tādā skaļā kuļmašinas dampja svilpšanas pavadībā. Un manai mātei jāsmējas dikti. Viņa aizslēpās aiz tā dampja un smējās. Mums, bērniem, apmēram četriem, arī bija jāsmējas. To vīru kliegšana, un dampis, kas sāka svilpt... Un tas viens ziņotājs uzreiz: "Ko jūs tur darijāt?" Mana māte, smieklus valdīdama, atbildēja, ka klepus uznācis. Mūsu strādnieki aizslēpās aiz kuļmašinas un arī smējās: "Vai, vai, nu mēs metīsimies ceļos un raudāsim!" Taču viens

no viņiem bija atnesis uz darbu līdz viņa pudeli, pacienāja arī tos ziņotājus, un tad tie vairs neblāva. Mums kolhozā runāja, ka Staļins esot noindēts, ko izdarījis Barijs [domāts Berijs – I. B.].”⁴²

Pieejams vēl viens līdzīgs stāsts:

“Kad viņš mira, mēs kūlām, es tāda knīpa vēl biju. Mums bija tāds mašīnieris, kas vadīja to mello katlu, un uzreiz atbrauc lupatu mašīna no rajona un visiem liek sastāties, apturēt visu. Bet to mello katlu tā nevar apturēt, viņam ir jālaiž tvaiks, svelpj viņš, un kas tagad ir – Staļins miris, visiem jāstāv mierīgi, un tas mašīnieris, nu, ko viņš darīs, tas palaiž to svilpi, tas ziņotājs metas ar kulakiem virsū. Sitis vai nost. Mašīnieris pretī: bet kā es viņu apturēšu, man tas gars ir jānolaiž. Vot, tā Staļins mira, mašīna svilpj. Tobrid bija bail pat, bet smieklīgi arī.”⁴³

Robežojoties ar anekdotismu un nepatiku, atrodami arī stāsti par Staļina nāves fizioloģiskajiem aspektiem, piemēram, teicēja norāda, ka “*lielākā runāšana pēc Staļina nāves bijusi par to, ka pie miršanas Staļins apmīzies*”.⁴⁴

Anekdotiskus gadījumus veido arī situācijas, kādās nonākuši izsūtījumā esošie latvieši, šajā gadījumā kā spilgts piemērs citējams Roberta Pūriņa stāsts:

“*Staļina nāve bija tāda: pie mums [barakās nometinājumā – I. B.] ieradās igauņi, atnes kasti šņabja, “nu, ko, nosprāgusi tā zara, par to vajag iedzert, lai velns rauj viņa dvēseli”. Mēs visi sapulcējāmies, salikām gultas priekšā kastēm, citās sēžam, pudeles attaisitas, izdzērām pat pāris glāzes, nodziedājām Igaunijas un Latvijas himnu, uzreiz atveras ārdurvis vaļā – Stjopa! [Čekas komandants – I. B.] “Ko liksmojat?” Kā šodien atceros, uzreiz prasa mums. Es tur tuvāk, tāpēc saku: “Kāda liksmība, Staļins nomiris, mēs sērojam! [...]” “Ā, tad jums*

tādas sēras...” Viņš tāds apmulsis. [...] Kāri skatās, ka mums tur tāda baterija, saku: “Klausies, Stjopa, vajag par to iedzert vienu glāzi!” Jā, ko vajag, to vajag. Nostājās miera stājā un saka: “Nu, tad par viņa [Staļina – I. B.] dvēseli. [...] Cirta iekšā, pagāja piecas minūtes, es atkal piegāžu viņam glāzi, atkal cērt iekšā “par viņa dvēseli”. Gribēju teikt – lai velns viņu rāvis, viņam tak dvēseles nebija. Bet ko es runāšu, vēl nebija tas laiks. Tā šis kādas četras glāzes iztempa, katru reizi celdamies kājās. Pēdējo reizi kā noblāva, tā sēdās uz taburetes un bladākš uz grīdas, acis vairs netaisījās vaļā. Noliku gultā, noāķēju jostu un ar visu naganu aiznesu viņa sievai. Tā: “Kur Stjopa? Piedzēries?” “Nu, ziniet, Staļins nomiris!” Šī – oi, jā, pūta vaļā: “kā nu būsīm dzīvot, kā dzīvosim, kad Staļins nomiris, kāda var būt nākotne, ja Staļina vairs nav”.”⁴⁵

Šeit citētie stāsti ar līdzīgiem sižetiem atrodami Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā, kā arī Latvijas Okupācijas muzeja audiovizuālo materiālu kolekcijā, un to popularitāte skaidrojama jau ar iepriekšminēto argumentu – Staļina nāves ziņa, ko arī vienkāršajiem iedzīvotājiem, kolhozniekiem, vajadzētu uztvert kā kolektīvu sēru rituālu, tiek saņemta nepiemērotā brīdī un piepeši. Komiskajās situācijās psiholoģiskā aspektā tieši komisms ņem virsroku pār kolektīvu sērošanu un arī pār bailēm no režīma iespējamajām sankcijām, kas šajā laikā par necienīgu izturēšanos pret Staļina nāves faktu var tikt un citos gadījumos arī tiek piemērotas.

J. Staļina nāves komiskie aspekti dzīvesstāstu kontekstā ir vērtējami plašāk, ne tikai komisma gultnē. Šie notikumi tāpat veido arī noteiktus atskaites punktus teicēju izpratnē par vēsturi, kaut arī visbiežāk pārmaiņas pēc J. Staļina nāves nav sajostas konsekventi un uzreiz. Taču komisma un vēsturiski nozīmīgā notikuma kooperācija kļūst par noteiktas cilvēku daļas atskaites

punktu un vēstures faktu. Dzīvesstāstu tematika ir daudzveidīga, un, kā norāda dzīvesstāstu pētniece Ieva Garda, tas skaidrojams ar katra indivīda repertuāra atlases kritērijiem, respektīvi, ko teicējs uzskata par stāstīšanas vērtu,⁴⁶ kā arī par attiecīgā indivīda liecību un izpratni par noteiktām vēsturiskām situācijām, un, nenoliedzami, tieši anekdotiskā situācija šajos stāstos liek tos stāstīt un saglabāt atmiņā.

Šai tematiskajā lokā jāpiemin situācija, kas veidojas saistībā ar Staļina bērēm un ar apcietinājumu vilni pēc tām, proti, tiek arestēti cilvēki, kas nav izturējušies atbilstoši padomju sistēmas sēru protokolam. Situāciju raksturo šāds stāstījums:

“Bija pirmās marta dienas, mēs kamerā dzirdam – šauj kaut kur. Staļina bēres bijušas. Nepagāja ilgs laiks, kādas pāris nedēļas, nāk pirmais iekšā un lādās krieviski. [...] Mēs jautājam – par ko tev 58. pants, 10 gadi. Viņš saka, ka par “huj zin”. Brīnāmies – kā par to 10 gadi. IZRĀDĀS, viņš strādājis Sarkanajā Zvaigznē, braucis uz darbu, 3. marts, izkāpis pie gaisa tilta un piegājis nopirkt smēķus, viņam aizmugurē apstājies kāds, kuram bijuši kontakti laikam ar iestādēm. “Tu zini, Staļins nomira?” Šis: “Nu i huj znaj što on umir!” [...] Par to 10 gadi. Vai domājat, ka šis tāds viens bija? Strīpām nāca šādi iekšā [t. i., arestēti – I. B.]. Ienāca arī Pāvels Gludāns, mākslinieks, viņam [...] ar Mākslinieku savienību bijis uz bērēm jāiet. Mēs jautājam: “Pāvel, par ko tad?” Arī 58. pants, 10 gadi. Gājuši uz Staļina bērēm, un viņam noskaņojums “nu, kam tas Staļins vajadzīgs”, varbūt bija kāds, kas raudāja, bet nu labi. Šis paceļ vienu kāju un kārtīgi nodod purkšķi. Pārējie: “Ko tu?” “Spēlēju Staļinam sēru maršu.” [...] Daudz cilvēku šādi nāca iekšā, mēs jau smējāmies – atkal viens bēriniēks nāk.”⁴⁷

Vērtējot J. Staļina režīma vardarbīgās metodes (daļa intervēto teicēju ir cietuši

no represijām, dzīvesstāstos šiem pašiem teicējiem ir atmiņā arī kolhoza sākumgadi, kas saistās ar badu un trūkumu), viņa nāves komiskā puse funkcionē arī kā līdzsvarojošs elements starp atmiņām par pagātnē piedzīvoto teroru un 1953. gada notikumu – smieklēm, ar kuriem savā ziņā noslēdzas staļinisma periods teicēju dzīves uztverē.

Prieka izpausmes par Staļina nāves ziņu

Iegūto dzīvesstāstu materiālā atrodami arī stāsti, kur teicēji atzīst, ka, saņemot ziņu par Staļina nomiršanu, izjutuši – un pat izrādījuši (vairāk gan slepus, bet retumis atklāti) – nevilto prieku un sajūsmu. Tiesa, šeit atkāpjoties no tēmas, jāuzsver, ka šis ir viens no bīstamākajiem izpausmes veidiem tā brīža padomju realitātē. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1986. fondā atrodamas krimināllietas, kurās reģistrētas represijas par nicīgiem izteikumiem par Staļina nāvi.⁴⁸ Kā piemērs minami šādi lietu materiālos pieejami procesa apraksti:

“Imants Vičis atnāca uz darbu un pauda nevilto prieku par “tautu tēva un skolotāja” aiziešanu aizsaulē, izstāstot anekdoti, kuras saturs atbilstoši liecinieku teiktajam bijis sekojošs: “Maskavā spiegiem piespriests nāves sods. Viens no tiem savā pēdējā vārdā izteicies, ka grib, lai viņu apglabā starp PSKP un Padomju valsts vadoņiem.”⁴⁹

Vai arī Helmuta Pallo izteikumi par Staļina nāvi kādā vēstulē:

“Sveiks Brāļuk!!! Tavu vēstuli saņēmu. Par ko ļoti priecājos. Vai Jūs to arī ziniet, ka pats Staļins ir nomiris. 5. martā izlaidis savu nolādēto dvēseli. Varbūt, ka tagad kaut kas grozīsies [...]”⁵⁰

Arī dzīvesstāstu materiālā atrodami gadījumi, kad par neviltojām prieka izpausmēm ir sekojušas represijas, taču tās nav bijušas tik izteiktas. Atsevišķā gadījumā visnotaļ nopietnu pratināšanu par teicējas – tolaik maza bērna – darbībām piedzīvojuši teicējas māte. Lielākajā daļā gadījumu prieks tomēr pausts klusībā vai šaurā ģimenes lokā. Atsevišķu stāstu bloku šajā kategorijā veido arī izsūtīto dzīvesstāsti: Staļina nāve tiek uztverta kā simbolisks viena perioda noslēgums, cerība uz citādu nākotni un iespējām atgriezties mājās, ko teju visi teicēji arī piedzīvojuši. Šīs kategorijas stāstus iespējams iedalīt divās atsevišķās grupās: Latvijā dzīvojošo stāsti un izsūtīto stāsti. Pirmajiem stāstiem vairāk raksturīgs prieks par Staļina nāvi plašākā kontekstā, bet otrajā grupā prieks lielākoties ir saistīts gaidāmajiem pavērsieniem politikā, Staļina represiju atcelšanu un iespēju atgriezties Latvijā no izsūtījuma vietas. Taču bieži šie stāsti saturiski sajaucas, proti, prieka izpausmes teicējiem Latvijā ir cieši saistītas ar ģimenes individuālo vēsturi – piedzīvotām represijām un izsūtītiem tuviniekiem. Faktiski šai kategorijai atbilst arī šāda tipa stāsti:

“Neatceros, 5. vai 6. mūs sadzina aktu zālē. Visi tādiem drūmiem ģimjiem, mēs tādi jauni puikas, mūs nesatrauca notikums. Mēs sākām skraidīt, bļautīties, kaut ko spēlējām. [...] pieskrēja skolotāja šausmās izpletām acīm. Kā mēs varam tā uzvesties tādā dienā. Es atkal godīgi prasū viņai: “Kas tad šodien tāds ir noticis?” Ziniet, viņa vairs nevarēja neko pateikt, mute bija ciet, acis zibsnija, pagriezās un aizgāja projām.”⁵¹

Analizējot iegūto dzīvesstāstu materiālu, atrodams samērā daudz stāstu, kur teicēji akcentē tieši prieka sajūtu, ko izjutuši. Iemesli tam ir dažādi, taču lielākoties – teicēji vai viņu ģimenes ir cietušas no staļinisma represijām, tāpēc ziņa par tautu

tēva nāvi tiek uztverta gan ar cerībām uz situācijas pārmaiņām, gan arī tīri psiholoģiski teju kā atriebes akts. Dažos gadījumos, teicējiem esot vēl skolēniem, prieks par šo situāciju sakņojas pavisam triviālā faktorā: *“Kad paziņoja, ka miris, mūs laida uz mājām, to mums tik vajadzēja.”⁵²* Cita teicēja uz jautājumu par priecīgāko notikumu dzīvē (1953. gadā atrodas Sibīrijā), atbild:

“Priecīgākais notikums bija tas, ka Staļins nomira. Mūs sadzina visus klubā. [...] Mēs jau zinājām, ka nedrīkst smieties. Katram bija pa nomizotam sīpolam kabatā, un tad patrin mazliet tās acis un tad jau kādu asaru izspieda [...]. Tur bija tāds Saulītis, viņš bija Staļina bildi apgriezis pie sienas otrādi. Otrā dienā kā zuda, tā pazuda, par viņu neviens neko vairs nedzirdēja.”⁵³

Šajā apakšnodaļā aplūkoti stāsti arī liecina par padomju sistēmā dzīvojošo slepeno nesamierināšanos ar staļinisma sistēmu un pretestību pret to, kas nav varēta paust citādi, kā vismaz izrādot prieku par vadoņa nāvi. Kāda no teicējam stāsta:

“Kad uzzināju, ka Staļins nobeidzies, es biju augstskolā. Studēju. Neatceros, ka no studentiem kāds būtu tur sērojis, raudājis, bet visi bija tādi nopietni, kā pieklājas, bet es paslēpos tādā vietā, kur neviens neredz, un smējos... aiz prieka, ka viņš ir pagalam! Ka tas riebeklis ir pagalam!”⁵⁴

Atklāti, protams, šādu prieku izrādīt augstskolā, kā norāda arī pati teicēja, nebūtu iespējams, tas rezultētos ar atskaitīšanu vai pat nopietnākām represijām.

Kā jau iepriekš minēts, neviltois un pamatots prieks par Staļina nāvi atrodams arī izsūtīto stāstos, jo šis notikums ir gan politiski vēsturisks pavērsiens, gan ģimenes individuālajā vēsturē simbolisks atskaites punkts par iespējām atgriezties mājās:

“Pēc Staļina nāves mēs jau priecājāties, ka kaut kas izmainīsies, citādi būs. Krievi visi staigāja, kiedza – tētīņš miris, ko nu mēs daris, mums tik vakars. Mēs gavilējam atkal. Izmainījās ar, drusiņ labāk jau palika. Kaut cik brīvība, varēja izbraukt uz pilsētiņu, uz Omsku, tā bija tādu gabalu tālāk. Reizi mēnesī bija jāparakstās pilsētā, lai viņi zinātu, kur tu esi, ka tu neesi aizklidis kur citur.”⁵⁵

Vai arī citā stāstā:

“Kad tas Lauva (Staļins) nolika karoti, tad mēs sākām dzīvot kā cilvēki. Uzreiz brīvība bija, viss tika nolikvidēts, nebija nekādu aizspriedumu. Deva mums tūlīt nevis pases, bet tādus dokumentus, ka tu vari braukt. Bet kur tu aizbrauksi tukšām rokām.”⁵⁶

Daļā interviju teicēji uzsver prieku par Staļina nāvi, jo gaidāmas pārmaiņas un iespēja atgriezties Latvijā, bet daļā gadījumu notiek vienkārša fakta konstatācija:

“Kad nomira Staļins, tad jau *“ledus sāka kust”*, kā saka, bet tomēr, lai viss notiktu pareizi, bij jāraksta iesniegums, ka vēlās atgriezties, jo komandants mums teica tā: *“Kā mironis sauli redzēs, tā jūs savu Latviju.”* Mamma un tēvs gāja katru mēnesi, bij jāpierakstās, bet man nebij jāiet, jo es biju bērns. Viņi aizgāja, un tad viņiem nolasīja, lai nedomā, ka tiks atpakaļ, ka šite ir tā vieta, kur jābūt, ka šī ir pelnītā vieta. Kad nomira Staļins, mēs rakstījām iesniegumu. Uz iesniegumiem atbildēja pozitīvi, ka ir ļauts braukt.”⁵⁷

Tomēr arī šajos gadījumos tieši J. Staļina nāve ir kā atskaites punkts ģimenes individuālajā vēsturē, proti, kā pamatfaktors iespējai atgriezties mājās, kaut arī tas bieži nenotiek tik drīz, kā stāstu autori cerētu.

Kā atsevišķs piemērs uzlūkojams šāds stāsts, kurā ietverts ne tikai prieks par notikušo, bet arī atsauces uz iepriekš minēto

desakralizāciju ar anekdošu un vārsmu palīdzību:

“Es biju par mazu saprast, bet dikti raudāja mana mamma, viņa tik dikti raudāja, ka agrāk nav nomiris, jo viņas brālis bija pārbraucis no krievu gūsta ar tuberkulozi un nomiris – mamma teica, – būtu agrāk nomiris, varbūt varēja izdzīvot. Būtu agrāk nomiris, būtu izglābti cilvēki. Toties mums tur bija viens onkulis, kurš tādu kalambūru nesmuku: *“Guļ Staļins šķūnī, un piecu staru zvaigzne viņam dibenā, tu, Staļin, neaizmiedz un neapkakā zvaigzni.”* Mums bija tāda augsta sēta, es sēdu uz tās sētas un skaļi dziedu to. Pēc atnāca lieli vīri, aizveda mammu uz nopratināšanu, mēs nezinām, kas nodeva. Esot aptinuši mātes matus ap roku un pret sienu pratināšanā situācijā. No sešdesmitajiem gadiem jau viss bija mierīgāk.”⁵⁸

Izņemot šo vardarbības aktu, nekādas citas represijas neseko.

Rezumējot šajā kategorijā iekļauto stāstu saturu, jāsecina, ka prieks par kādas personas nāvi ir psiholoģiski smags arī tiem, kuri ir spiesti šādā situācijā par to priecāties. Tomēr režīma nodarītais kaitējums, deportācijas, no kurām cietuši daļa teicēju vai to ģimenes, veido šādus apstākļus.

Nobeigums

Ideja par laimīgu padomju pilsoni un viņa vadoni J. Staļinu lielā mērā ir tāds pats mīts kā daudzi ar Staļina personību saistītie fenomeni. Tomēr mītiskās struktūras, kas gan uzspiesti, gan dabīgi funkcionē attiecīgā laika realitātē, ir pietiekami spēcīgas, tāpēc arī J. Staļina nāve kļūst par īpašu notikumu teju visiem, kas ir to piedzīvojuši. Gan Staļins pats, gan viņa nāve kļūst par simboliem ģimenes individuālajā vēsturē, kā arī nozīmīgiem mītiskā laika

atskaites punktiem, kas iezīmē “pirms” un “pēc” domāšanas veidu. Stāsti par šīs ziņas saņemšanas situāciju veido ne tikai vēsturisku kontekstu, bet arī modelē attiecīgā laika psiholoģisko kontekstu. Gan sēras, gan anekdotiskie gadījumi, gan arī prieks par Staļina nāvi ir attiecīgā režīma radīts realitātes atspoguļojums cilvēka rīcībā un viņa vēsturiskās pieredzes stāstā. Pētot šos stāstus, iespējams gūt padziļinātu izpratni par attiecīgā laika vēsturisko situāciju, kā arī par mītisko domāšanu.

Kopsavelkot aplūkoto dzīvesstāstu analīzi, secināms, ka stāsti par Staļina nāves ziņas saņemšanu veido nozīmīgu individuālās vēstures atskaites punktu teju visu aptaujāto teicēju atmiņās. Sēras kā viena no rīcībām šajā momentā ir problemātiskākais fenomens, teicēji norobežojas no tām vai stāsta tās trešajā personā, neatklājot vai slēpjot personīgo rīcību. Neverbālajā ķermeņa valodā sēras pauž miera stāja, izrādot cieņu saskaņā ar propagandas prasībām, atsevišķos stāstos atklājas apkampšanās kā sevišķs žests, apliecinot sēras cits citam. Kā norāda Janīna Kursīte, “*Krišana otram ap kaklu varēja tikt traktēta arī kā aizstāvības, aizgādniecības lūgums*”,⁵⁹ un tas ir

aktuāli arī Staļina nāves kontekstā, kā jau rakstā skaidrots, – dzīvojot režīmā un zaudējot tā vadoni, noteiktā sabiedrības daļā veidojas tukšuma un baiļu izjūtas.

Nozīmīgi individuālās vēstures kontekstā ir anekdotiskie gadījumi, kas iezīmē vairākas problēmas – propagandas nepilnīgo darbību, attieksmi pret Staļinu, varas pārstāvju neviennozīmīgo rīcību, arī draudus.

Savdabīgs fenomens ir prieka izpausmju veidi, kas ir bīstama attieksme attiecīgajā laikā. Kā redzams no citētajiem arhīvu materiāliem, iespējamās reālas krimināllietas. Ņemot vērā Staļina režīma organizētās represijas, tās izskaidro prieka sajūtu par agresora nāvi, tāpēc šīs kategorijas stāsti ir savā ziņā vienveidīgi, atšķiras tikai prieka izrādīšanas veids.

Tā sauktie Staļina laiki ir nozīmīgs fenomens ne tikai 20. gadsimta politiskās vēstures kontekstā. Tas ir tikpat būtisks individuālās vēstures veidotājs, kur dzīvestāstos veidojas noslēgts loks – 1941. un 1949. gada deportācijas, kolektīvizācija un Staļina nāves ziņas saņemšana, kas teicēju apziņā noslēdz šī vēsturiskā perioda loku.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ ELITA ANSONE. Padomjzemes mitoloģija. Rīga 2008, 17. lpp.

² RITVARS JANSONS. Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā. Rīga 2004 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13), 422.–453. lpp.

³ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja I. Barovskis. Rīga 2016. Autora personīgais arhīvs.

⁴ Piemēram, ARVĪDS KURĢIS. Staļina divas nāves. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/stalina-divas-naves/376431> (skatīts 20.07.2017.); [B. a.] Staļina trīs nāves: tīši nepareiza ārstēšana, slepkavība vai “lelles bēres”. Pieejams: <http://www.la.lv/stalina-tris-naves-tisi-nepareiza-arstesana-slepkaviba-vai-lelles-beres/7/> (skatīts 20.07.2017.).

⁵ CARL GUSTAV JUNG. The Archetypes and the Collective Unconscious. 2nd ed., Collected Works of C. G. Jung. London 1991, p. 161.

⁶ VLADIMIR PROPP. Morphology of the Folk Tale. Texas 1968, pp. 79–80.

⁷ CAROL BARNER-BARRY, CYNTHIA HODY. Soviet Marxism-Leninism as Mythology. In: Political Psychology 15, 2004, No. 4, pp. 609–630.

- ⁸ ANDRIS BECĪTIS. Intervēja K. Rotbaha, R. Treija, I. Tihovska. Rīga 2017. Kristīnes Rotbahas personīgais arhīvs.
- ⁹ MĀRTIŅŠ DĀTAVS. Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās krimināllietās. In: KRISTĪNE JARINOVSKA (red.). Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas. Rīga 2015 (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1), 537.–555. lpp.
- ¹⁰ TĪU JĀGO. Pagātnes un laika interpretācijas pētīšana no pārmantojamās vēstures viedokļa. In: Latvijas mutvārdu vēsture. Dzīvesstāsti: Vēsture, kultūra, sabiedrība. Rīga 2007, 115. lpp.
- ¹¹ ANDREJS URDZE. Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā. In: Spogulis. Rīga 2001, 178.–185. lpp.
- ¹² ROBERT MILLER. Researching Life Stories and Family Histories. Belfast 2000, p. 22.
- ¹³ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2015. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ¹⁴ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2016. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ¹⁵ Citēts pēc: CAROL STRONG, MATT KILLINGSWORTH. Stalin the Charismatic Leader?: Explaining the 'Cult of Personality' as a legitimization technique. In: Politics, Religion & Ideology, 12.04. 2011., pp. 391–411.
- ¹⁶ LILYA KAGANOVSKY. How the Soviet Man Was Unmade. Pittsburg 2008, p. 146.
- ¹⁷ MARTIN MANHOFF. Stalin's Funeral. The Manhoff Archives. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=uQjrQOnN4kY> (skatīts 23.09.2017.).
- ¹⁸ KĀRLIS MILLERS. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2293.
- ¹⁹ EMILE DURKHEIM. The Elementary Forms of Religious Life. New York 2001, pp. 287–288.
- ²⁰ VITA ZELČE, LAURA UZULE. Latviešu kapusvētki: identitātes rituāls. Rīga 2014, 27. lpp.
- ²¹ PJOTRS FROLOVS. Intervēja Ingus Barovskis, Ilze Mileiko. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4539.
- ²² APOLONIJA BAMBANE. Intervēja Ilze Mileiko, Kristīne Rotbaha. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4546.
- ²³ JOSIFS TRUSKOVSKIS. Intervēja Ilze Mileiko, Kristīne Rotbaha. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4531.
- ²⁴ OLGA SIVKO. Intervēja Ingus Barovskis, Kristīne Rotbaha. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4517.
- ²⁵ MONIKA ŽURAVSKA. Intervēja Janina Kursite. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4553.
- ²⁶ HEDVIGA PUGA. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/679.
- ²⁷ ROBERTS PŪRIŅŠ. Intervēja Andrejs Edvīns Feldmanis. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/0366.
- ²⁸ VALENTĪNA ZEILE. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/3242.
- ²⁹ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2017. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ³⁰ ANDRIS BECĪTIS. Intervēja Kristīne Rotbaha, Rita Treija, Ieva Tihovska. Rīga 20017. Kristīnes Rotbahas personīgais arhīvs.
- ³¹ VIA DOLOROSA. Staļinisma upuru liecības. 2. grāmata. Sast. ANDA LĪCE. Rīga 1993, 47. lpp.
- ³² Ibidem, 210. lpp.
- ³³ REGĪNA VANAGA. Intervēja Ilze Mileiko. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4530.
- ³⁴ MARTA ETELVĪNE ĢEĢERE. Intervēja Ingus Barovskis, Tērvete 2017. Ingus Barovska personīgais arhīvs.

- ³⁵ KĀRLIS MILLERS. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2293.
- ³⁶ VIKTORIJA SIVAČOVA. Intervēja Ingus Barovskis, Janīna Kursīte. Silene 2016. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4455.
- ³⁷ ZELMA MŪZIS. 21. zinātniskā ekspedīcija Dolē un Valkas rajonā. Pieejams: <http://garamantas.lv/lv/file/view/486051> (skatīts 23.09.2017.).
- ³⁸ AINA SAKNE. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2383.
- ³⁹ LEO JANSONS, ARTURS ŽVINKLIS. Latviešu padomju folklorā: klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums (1947–1954). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2016, Nr. 2, 123.–158. lpp.
- ⁴⁰ Gan šajā, gan citos stāstos – J. Staļina nāves ziņas saņemšana tiek vienādota ar viņa nāvi, kas gan bijusi vairākas dienas iepriekš; dzīvesstāstu materiālā šie notikumi visbiežāk netiek šķirti.
- ⁴¹ NADĪNA GRENEBERGA. Intervēja Ingus Barovskis, Katrīna Kūkoja. Dundaga 2014. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4141.
- ⁴² ASTRĪDA BAROVSKA. Intervēja Ingus Barovskis. Roja. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs, Nr. 4317.
- ⁴³ HERMĪNE ŠOTTMANE. Intervēja Ingus Barovskis, Janīna Kursīte, Rūta Šmite. Daunorišķi 2016. Ingus Barovska, Rūtas Šmites, Janīnas Kursītes personīgais arhīvs.
- ⁴⁴ MARTA ETELVĪNE ĢĒĢERE. Intervēja Ingus Barovskis, Tērvete 2017. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ⁴⁵ ROBERTS PŪRIŅŠ. Intervēja Andrejs Edvīns Feldmanis. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/0366.
- ⁴⁶ IEVA GARDA. Teksts un konteksts personīgās pieredzes stāstos. In: Latvijas mutvārdu vēsture. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība. Rīga 2007, 177.–185. lpp., šeit 179. lpp.
- ⁴⁷ KĀRLIS TIMERMANIS. Intervēja Lelde Neimane. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/426.
- ⁴⁸ Par to plašāk: DĀTAVS, Staļina kritikas atspoguļojums, 537.–555. lpp.
- ⁴⁹ Ibidem, 549. lpp.
- ⁵⁰ Ibidem, 550. lpp.
- ⁵¹ JURIS DOBELIS. Intervēja Andrejs Edvīns Feldmanis. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/2398.
- ⁵² MONIKA ŽURAVSKA. Intervēja Janīna Kursīte. Daugavpils 2017. Nacionālais mutvārdu vēstures arhīvs Nr. 4553.
- ⁵³ HEDVIGA PUGA. Latvijas Okupācijas muzejs. Audiovizuālo materiālu krātuve. OMF 2300/679.
- ⁵⁴ ANONĪMS TEICĒJS. Intervēja Ingus Barovskis. Rīga 2016. Ingus Barovska personīgais arhīvs.
- ⁵⁵ EDIJA REIBATE. Intervēja Marika Loginova. Gita Šperlinga. Jūrkalne 2002. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20842> (skatīts 28.09.2017.).
- ⁵⁶ MARIJA KLĀSONE. Intervēja Gunta Harwey. Saukas pagasts 2000. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20929> (skatīts 28.09.2017.).
- ⁵⁷ ZENTA SMILGAINE. Intervēja Māra Zirnīte. Kuldīga 2003. Pieejams: <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20733>, skatīts (30.09.2017.).
- ⁵⁸ DZINTRA IRBĪTE. Intervēja Ingus Barovskis, Janīna Kursīte, Rūta Šmite. Daunorišķi 2017. Ingus Barovska, Rūtas Šmites, Janīnas Kursītes personīgais arhīvs.
- ⁵⁹ JANĪNA KURSĪTE. Zīmju valoda: latviešu žesti. Rīga 2016, 127. lpp.

SUMMARY

This article is based on the interviews devoted to life stories. Research is dedicated to people's reactions to the news about the death of Josif Stalin. The possible consequences of whether and how these reactions changed the Soviet reality are also analysed. Issues like death of dictators and rituals of their burials or those practiced within society, passing and receiving of the information and canonization of dictators in Soviet Union have rarely been in the spotlight of research. When somebody who has been "mythical" to such an extent dies, it is an important event. Their death may cause various reactions – mass mourning, despair, but also joy and ludicrous events. Furthermore, the meaning of social memory within the context of historical research and creation of myths is of a great consequence. The most important question is how the phenomenon of the death of Stalin interacts with life stories of people of that time, especially its impact on their everyday life. Thus, different perspectives of historical event are illuminated. The death of such historical figures often becomes a reference point of common consciousness of society. Also, it is a matter of creating new rituals and may become an important turn of political history.

Life stories in the article are systematized according to three points of view: 1) mourning when the news about death of Stalin became known; 2) anecdotic stories when narrator, after receiving the information about the death of Stalin, found himself/herself in an extraordinary, even funny situation; 3) expressions of joy and sanctions imposed as a repercussion of this joy. The stories of the third group are less common; usually the narrators, who refer to these feelings, admit that their relatives or friends have been deported as a result of Stalin's politics in 1940s or 50s.

The main conclusion of the research is that narratives about the death of Stalin construct an important reference point of individual history in almost all the memories of narrators. Mourning as one of reactions in that moment is a problematic phenomenon, and hence narrators dissociate themselves from mourning, or tell about it in the third person, not revealing or even concealing their personal reaction and feelings. In non-verbal language, mourning is expressed as paying tribute within the frame of propaganda; in several stories the hug is also revealed, when people affirm mourning to each other. In some cases, the feelings of emptiness and fear are also expressed as brought about by passing away of the leader.

When speaking about individual history, anecdotic events are of a great importance and the memories thereof denote various problems – incomplete operation of propaganda, attitude towards Stalin, ambiguous actions of authorities, and threat.

Expressions of joy were dangerous than. As we can see from the cited archive materials, the real criminal cases were possible. The repressions implemented by Stalin's regime explain the rejoicing at the death of aggressor. The life stories incorporated into this category are homogeneous; it is the expression of joy that varies.

The "Stalin's time" is an important phenomenon both of the 20th century's political history, and also from the perspective of personal history. The life stories form a full circle – the deportations of 1941 and 1949, collectivization and the death of Stalin, which concludes the cycle of this historical period.